

Otázky pedagogických věd

Pedagogický výzkum a společenské proměny

Blahoslav Kraus

Anotace: Příspěvek navazuje na úvahy a hodnotící stanoviska ke stavu české pedagogické vědy v posledních letech. Autor reflektuje negativní i pozitivní publikovaná stanoviska a zaujímá vlastní postoj. Konkrétní argumentaci orientuje do oblasti pedagogického výzkumu s oporou o konkrétní údaje týkající se výzkumných záměrů a výzkumu v rámci GAČR.

Klíčová slova: společenské proměny, pedagogická věda, pedagogický výzkum, uživatelé pedagogických informací, výzkumné záměry, výzkumné projekty GA ČR

Annotation: The paper follows on some reflections and assessments on the state of the Czech pedagogical science in the latest years. The author reflects not only both negative and positive published statements but also he takes his own stand. The arguments are addressed to the field of pedagogical research with a support of issues concerning research projects within the framework of the GAČR.

Key words: social changes, pedagogical science, pedagogical research, pedagogical information users, research projects, GAČR research projects

Úvodem

V roce 1967 charakterizoval Vaněk na 1. konferenci Československé pedagogické společnosti tehdejší stav pedagogické vědy slovy: „Pedagogika je celkově přehlížena, patrná je tendence laických či pololaických činitelů suplovat úkoly pedagogiky. Pedagogika však sama není příliš obrácena k životu (...) To, co budí společenskou úctu k vědě a vědeckým představitelům, je nepochybně to, že dovedou účinně zasahovat do praxe. Vysokoškolská pracoviště pedagogiky jsou spíše teoretickými kabinetů, které vědecký obor převážně

jen reprodukuje.“ (Vaněk, 1967, s. 20) Nabízí se otázka, co se za uplynulých čtyřicet let změnilo.

Na první pohled se dá říci, že ne mnoho. K výrazným posunům v uvedeném směru nedošlo ani v době předlistopadové, ani po ní. Toto stanovisko zaujímá i Skalková, když v souvislosti se zaváděním Rámcového vzdělávacího programu konstatuje: „Dnes už se konkrétně ukazuje, co ztrácíme tím, že u nás je dlouhodobě v oblasti výchovy a vzdělávání podceňována role vědeckého poznávání a výzkumu.“ (Skalková, 2004, s. 34) Následující text se rovněž snaží tuto skutečnost doložit. Co je však třeba hned na počátku zdůraznit, je to, že ona praxe, tedy společenská realita za oněch čtyřicet let doznala převratných změn.

Společenské proměny

V průběhu zmíněného období, hlavně v průběhu posledních let, došlo v některých oblastech společenského života k zásadním proměnám. Připomeňme jen ty nejdůležitější (podrobněji viz Kraus, 2003). Podle některých autorů uplynulé století představuje století gigantických civilizačních proměn, ale také degradace osobnosti a morálního úpadku (Banach, 2002, s. 55). Současná doba zvyšuje nároky na člověka po všech stránkách, především v souvislosti s nebývalým rozmachem komunikačních technologií, působením ohromného množství podnětů, nástupem umělého světa znakového typu, nástupem virtuální reality, výraznou medializací celého našeho života. To všechno má za následek zrychlující se životní tempo. To, co platilo, existovalo, fungovalo včera, je dnes jinak. Čím dál více je vyžadována flexibilita jako schopnost nezbytná pro uplatnění se. V onom shonu nezbyvá člověku čas k zamýšlení se, a to především nad sebou samým. Život ubíhá přítomností ze dne na den bez známek uvažování o budoucnosti, plánování a vytváření určitých perspektiv.

Průvodním jevem probíhající celkové transformace společnosti je prohlubující se sociální diferenciaci, prohlubování rozdílů mezi bohatými a chudými, úspěšnými a neúspěšnými, majoritními a minoritními, narůstající sociální exkluze. Spolu se silícími migračními procesy a prolínáním kultur se pak průvodními jevy stávají intolerance, nacionalismus, desolidarizace.

Stav, který provází vývoj naší „polistopadové“ společnosti lze svým způsobem označit za sociální anomii v pojetí R. K. Mertona, tedy ve smyslu rozporu mezi proklamovanými cíli a možnostmi a legálními prostředky dosahování těchto možností. Důsledkem pak je to, že dochází také k nárůstu agresivity, trestné činnosti a dalších sociálních deviací.

Pedagogická věda a současnost

Poslední hodnotící pohled přináší Blížkovský (2006). Kritizuje sklony k pedagogice katedrové, ke scientismu, k samoučelnosti pěstování vědy pro vědu. Hovoří o podceňování normativnosti v pedagogice. Reaguje tak současně na stať Průchy, který se v ní snaží o pozitivní reflexi vývoje české pedagogické vědy v posledních letech (Průcha, 2005). Ten připomíná kritické stati Pelikána (1996), Skalkové (2002), Blížkovského a Kučerové (2003).

Nelze zpochybnit to, že v průběhu devadesátých let vyšla řada monografií, že se rozvíjela relativně nová témata (psychosociální klima, styly učení), dochází k čím dál větší reflexi poznatků zahraničních. Uskutěčnila se řada konferencí, seminářů. Na druhou stranu je možné konstatovat, že pozice pedagogiky jako vědního oboru se celkově nezvýšila, ba možná spíše ještě klesla. Ztratila akademické pracoviště, v akademickém bulletinu, který vydává Akademie věd, nenajdeme za celá léta ani zmínku o pedagogice jako oboru, mezi impaktované časopisy, v nichž jsou publikované stati hlavním kritériem pro posuzování výsledků vědecké práce se dostal pouze časopis *Pedagogika*, tedy jediný z oboru. *Pedagogika* se neprosadila do národního výzkumu, pro příští léta je zastoupena pouhými dvěma projekty mezi všemi výzkumnými záměry MŠMT. V porovnání této situace se zeměmi srovnatelnými jsme na tom hůře než Polsko, ale i Slovensko.

V souvislosti se zmíněnými proměnami společnosti by měla pedagogika jako vědní obor daleko více reflektovat tento stav, neomezovat se jen na klasické pole zájmu tj. na školní vzdělávání dětí a mládeže. Pedagogika musí být chápána širěji jako věda o edukačních procesech ve společnosti vůbec. Tyto procesy probíhají v dnešní společnosti ve velké varietě různých institucí, prostředí, situací, včetně sféry volného času, preventivních či resocializačních programů apod. Výchovný proces je třeba vnímat ve všech aktuálních sociálních souvislostech na různých úrovních od prostředí rodinného přes lokální a regionální až po situaci celospolečenskou. Je nasnadě i změna určitých paradigmat pedagogiky.

Jako zásadní se pro další vývoj pedagogiky jeví otázka využívání dosažených poznatků, především z pedagogického výzkumu. Podle Průchy chybí především syntéza toho, co již známe. Není cílem shromažďovat další a další poznatky bez jejich rozumného zužitkování (Průcha, 2005, s. 243). Z tohoto hlediska je namísto otázka, kdo jsou naši „odběratelé“, tedy ti, kteří mohou poznatky pedagogické vědy využívat. Předpokládáme tři roviny využití.

- a) *akademická* – je dána výše uvedenou situací, prestiží oboru a nezdá se, že by v dohledné době byla šance situaci změnit. Tedy v této rovině jsou minimální možnosti, jak prorazit.
- b) *decizní* – jeví se opakovaně jako málo průchodná. Stálo by možná za

to zjišťovat, proč nejsou odborné pedagogické poznatky více využívány politiky a řídicími orgány rozhodujícími o vývoji vzdělání a kulturnosti obyvatel této země.

- c) *praxe* – je pro uplatňování nových poznatků rovinou nepochybně nejspokladnější. V první řadě jsou to naši studenti, a to nejen pedagogiky a učitelství, dále pracovníci v praxi, nejen učitelé. Je chybou, že stále není dořešen systém dalšího vzdělávání, ale i v nejrůznějších dalších oblastech (rezortech), tj. policie, vězeňství, výchovné poradenství, volný čas dětí a mládeže atd. Možnosti ofenzivního postupu do praxe se však otevírají dál do pedagogické veřejnosti (novináři, politikové, kulturní pracovníci, rodiče). Věda totiž nepředkládá své výsledky pouze ve formě vědeckých sdělení, monografií. Je nutné rozvíjet další formy prezentace výsledků podle typu adresátů. Zůstává otázkou, do jaké míry uplatňujeme nové poznatky, které by odrážely společenské proměny, alespoň v této rovině. V samotném procesu výchovy to příliš vidět není. Navíc jde o to, zda pedagogický výzkum nabízí právě ty poznatky, které by odrážely aktuální společenské proměny a také potřeby. Stav vědy je možné posuzovat především podle toho, jak vypadá, jakou úroveň a jaký charakter má oblast výzkumu. Tomu věnujeme další část příspěvku.

Pedagogický výzkum a současnost

Nepochybně bylo u nás v průběhu uplynulých let realizováno značné množství empirických výzkumů. Dokladem je například 14 sborníků z konferencí ČAPV, 10 sborníků z konferencí SOCIALIA a řada sborníků z dalších konferencí a seminářů. Otázkou však je, zda se ubírají potřebným směrem. Pokusíme se tedy odpovědět na otázku, zda pedagogický výzkum reflektuje ony společenské proměny, o nichž jsme ve zkratce pojednali v úvodu příspěvku. K ilustraci volíme nejreprezentativnější oblasti výzkumu, a to jsou výzkumné záměry MŠMT a projekty GAČR.

Výzkumných záměrů MŠMT, které byly řešeny v letech 1998–2004, bylo celkem 320.

Pedagogické problémy a souvislosti lze vystopovat ve čtrnácti z nich, což je něco přes 4 %; konkrétně šest na KU v Praze, dva na MU v Brně, dva na JU v Českých Budějovicích, po jednom na UP v Olomouci, na UHK v Hradci Králové, na TU v Liberci a na OU v Ostravě. Některé byly výrazně na pomezí psychologie, oborových didaktik či sociologie a také informatiky. Zřetelně pedagogická témata představovaly: Nové možnosti vzdělávání učitelů, vychovatelů a žáků pro učící se společnost 21. století, Výchova k demokratickému občanství a evropanství, vývoj vysokoškolské vzdělanosti v českých zemích, Vzdělávání pro informační společnost, Trojzemí ERN – faktor evropanství v přípravě učitelů. Přesahy do jiných oborů samozřejmě

nemusí být vůbec na závalu, jde jen o to, aby témata mířila do aktuálních oblastí odrážejících společenské proměny a transformační procesy.

V současně řešených výzkumných záměrech jsou pedagogicky orientovány pouze dva, a to Terciární vzdělávání ve znalostní společnosti (řešitelské pracoviště – Centrum pro studium vysokých škol) a Škola a zdraví pro 21. století (na Pdf MU v Brně).

Situaci v GAČR budeme analyzovat za posledních pět let. Vycházíme při tom z podkladů komise pro psychologii a pedagogiku.

Pro rok 2003: celkem podáno 27 projektů,
z toho 14 pedagogických,
schváleno 11 projektů,
z toho 5 pedagogických.

Při důkladnější analýze zjistíme, že z podaných projektů 4 jsou orientovány výrazně didakticky, 4 se týkají školy jako vzdělávací instituce, 3 jsou z oblasti vzdělávání dospělých a 3 pedeutologické.

Pro rok 2004: celkem podáno 30 projektů,
z toho 12 pedagogických,
schváleno 12 projektů,
z toho pouze 2 pedagogické.

Důkladnější pohled říká, že z podaných projektů 4 se týkají školní pedagogiky, 2 andragogiky, 3 míří do oblasti sociální pedagogiky, 1 je ze speciální pedagogiky, 1 pedeutologický a 1 zřetelně didaktický.

Pro rok 2005: celkem podáno 39 projektů,
z toho 14 pedagogických,
schváleno 15 projektů,
z toho 3 pedagogické.

Z podaných návrhů 9 je výrazně zaměřených didakticky, 2 jsou orientovány sociálně pedagogicky, po jednom ze speciální pedagogiky, andragogiky a pedeutologie.

Pro rok 2006: celkem podáno 67 projektů,
z toho 21 pedagogických,
schváleno 22 projektů,
z toho 10 pedagogických.

Pro ilustraci uvedeme přehled všech podaných konkrétně:

- Role výzkumu výuky na českých a slovenských vysokých školách.
- Teoretické a metodologické aspekty institucionální podpory celoživotního vzdělávání pro podmínky malých a středních firem.
- Koncepce kurzu interkulturní výchovy v přípravě učitelů primární školy.

- Kultura školy, spokojenost učitelů s prací a burnout efekt.
- Konstruktivistická teorie vzdělávání v informatice.
- Změny v koncepcích výchovy a vzdělávání v podmínkách učící se a pluralitní společnosti.
- Práce s textem u vysokoškoláků se zaměřením na nespecifické poruchy učení.
- Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty.
- Implementace didaktických prostředků – hraček do edukačního procesu žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.
- Člověk a svět práce – vzdělávací oblast Rámcového vzdělávacího programu ve školské praxi.
- Interakční a komunikační technologie v každodenní práci učitele.
- Teoretická východiska výukového využití programů pro mapování pojmů a jejich experimentální ověřování v hypermediálním prostředí.
- Typologie sociálně pedagogických teorií a jejich vliv na utváření metodologických konceptů sociální pedagogiky.
- Longitudinální výzkum efektivnosti tradiční a alternativní výuky cizích jazyků.
- Učitelé v pozdní fázi kariéry.
- Pedagogicko-psychologické kompetence pracovníků Probační a mediační služby.
- Determinanty vzniku výchovných situací ve škole a možnosti jejich řešení a prevence.
- Diagnóza úrovně kompetencí učitelů.
- Příprava techniků na vzdělávání a řízení lidí v podmínkách integrující se Evropy, vývoj koncepcí textů u dětí mladšího školního věku.
- Mladí dospělí a volný čas.
- Kognitivní a dynamické aspekty herecké (hráčské) osobnosti učitele.

Pro rok 2007: celkem podáno 68 projektů,
z toho 28 pedagogických,
schváleno 30 projektů,
z toho 9 pedagogických.

Z navrhovaných projektů se jich 18 týkalo oblasti vzdělávání, převážně se jednalo o oborové didaktiky, ale také o problematiku vzdělání a kvalifikace, 2 byly pedeutologické, 2 se týkaly fungování školy jako instituce, zbylé byly orientovány do oblastí mimoškolních. Příklady projektů:

- Nonverbální tvořivost v technické výchově.
- Konstruktivní formy v technické výchově.
- Vliv informačních technologií na obsah vzdělávání v matematice.

- Integrovaný projekt výuky výtvarné výchovy, biologie a chemie formou praktické aplikace přírodních barviv.
- Vzdělávání ve společnosti znalostí a cíle české vzdělávací politiky.
- Idea rovných příležitostí a kvalita vzdělání v českém a světovém kontextu.
- Ředitelé českých škol a jejich životní a profesní dráha.
- Málotřídní školy v České republice: analýza současného stavu a potenciálů rozvoje.
- Možnosti a limity specificky české podoby zážitkové pedagogiky.
- Sociální práce jako životní pomoc v kontextu pedagogických disciplín.

Řada projektů se opakuje z let minulých.

Závěrem

Když shrneme předcházející analýzu, je možné konstatovat, v zásadě shodně s Průchou, že zkoumanými tématy jsou především výukový proces, učitelská profese, dále přípravné vzdělávání učitelů, problémy české školy, a nejvýznamnějším rysem je tedy zaměřenost na edukaci a na její subjekty (Průcha, 2005, s. 237). Nekoresponduje to příliš s tím, na co upozorňoval Mareš na konferenci ČAPV v r. 2004, když říkal, že je potřeba se více orientovat na to, co se děje mimo školu – v jaké situaci se nachází rodina, jak působí na děti a mládež média, jak se dotýkají výchovy a vzdělávání otázky multikulturality apod. (Mareš, 2004)

Jestliže tedy chceme odpovědět na otázku, zda pedagogický výzkum reflektuje proměny, kterými prochází naše společnost v posledních patnácti letech, musíme odpovědět, že minimálně. Prakticky absentují témata z oblasti teorie výchovy (utváření mravního vědomí, výchovy k toleranci, solidarnosti apod.), problematika dopadů procesu sociální diferenciacce na výchovu a vzdělávání, otázky utváření zdravého životního stylu (kvality života), pedagogické ovlivňování volného času dětí a mládeže jako optimální prevence všech sociálních deviací, dopad výrazné medializace celého života na výchovu dětí a mládeže atd.

Další věcí je, jak zefektivnit využívání výsledků výzkumu v praxi, jejich dopad na život, tedy, jak jsme konstatovali v úvodu, to, co budí úctu k vědě. Ale to je již jiná samostatná kapitola.

Literatura

- BANACH, C. Człowiek wobec współczesności i przysłości – nadzieje i niepokoje. In LOMNY, Z. (ed.) *O człowieku w człowieku*. Opole: WSP, 2000.
- BLÍŽKOVSKÝ, B. K obnově kontinuity dobrého v české pedagogice. *Pedagogická orientace* 2006, č. 1, s. 18–27.
- BLÍŽKOVSKÝ, B., KUČEROVÁ, S. Ke stavu české pedagogiky. *Pedagogická orientace* 2003, č. 3, s. 40–43.

- KRAUS, B. Výchova ve společenských proměnách na počátku nového století. *Pedagogika* 2003, č. 3, s. 253–269.
- MAREŠ, J. Zamyšlení nad pregraduální přípravou učitelů. In *Profese učitele a současná společnost. XII. konference ČAPV. Ústí nad Labem, 2004.*
- PELIKÁN, J. Některé úvahy o dalších cestách rozvoje české pedagogiky. *Pedagogika* 1996, č. 4., s. 309–317.
- PRŮCHA, J. Česká pedagogická věda v současnosti. Pokus o pozitivní reflexi stavu. *Pedagogika* 2005, č. 3., s. 230–247.
- SKALKOVÁ, J. Dialog pedagogiky se společností. *Pedagogická orientace* 2002, č. 3. s. 3–11.
- SKALKOVÁ, J. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělání – dlouhodobý úkol. *Pedagogická orientace* 2004, č. 3, s. 21–35.
- VANĚK, J. O nedostatečném vztahu naší pedagogické teorie k praxi. In *Materiály z I. konference Čs. pedagogické společnosti ČSAV. Bratislava, 1967.*

KRAUS, B. Pedagogický výzkum a společenské proměny. *Pedagogická orientace* 2006, č. 4, s. 3–10. ISSN 1211-4669.

Autor: Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc., katedra sociální patologie a psychologie, Pedagogická fakulta Univerzita Hradec Králové,
Blahoslav.Kraus@uhk.cz